

LACZKÓ SÁNDOR

Az önámítás*

Henrik Ibsen *A vadkacsa* című drámájában megfogalmazott szikár gondolat, miszerint az élet hazugságokra és illúziókra épül, sőt egyenesen „... a hazugság az élet mozgató-rugója.”¹, minden bizonnyal Nietzscheből is elismerést váltott volna ki. Nietzsche ugyanis az emberi természet legmeghatározóbb készletének a hiúságot, a hamisságot, az elmaszkírozottságot, vagyis a hazugságot tartotta. Olyannyira, hogy, mint írja

„Az intellektus, mint az individuum önfenntartásának eszköze, leginkább az önálcazásban mutatja meg, mire képes ... Az önelváltoztatásnak ez a művészete az emberben éri el a csúcspontját: itt ugyanis a megtévesztés, a hízélgés, a csalás és ámitás, a hát-mögött beszélés, a reprezentálás, az idegen tollakkal ékeskedés, a maszkírozottság, a mindent leplező konvenció, a mások és önmagunk előtt való színészkedés, – egyszóval az egyetlen láng, a hiúság körüli szüntelen körözés – ... olyannyira szabály és törvény, ... jószerivel nincs fölfoghatatlanabb, mint hogy miképpen támadhatott az emberekben tiszta és valódi ösztön, igény az igazság iránt. ... Honnan tehát, ... honnan a csudából az igazságra törekvő ösztön.”²

S valóban. Ki merné állítani, hogy a hazugság nem az élet természetes és kiiktathatatlan eseménye? Gyakorló hazudozóként mindannyian tudjuk, mi történik akkor, amikor valaki hazudik, kamuzik, megtéveszt, félrevezet, becsap, lódit, tódit, hajít, befolyásol, átver, elárul, hantázik, rászéd, vagy éppen elhallgat, netán manipulál, csal, hamisít, nagyot mond, hiteget, föllent, színlel, ámit, nagyzol, szédít, elfed, cselt vet, visszaél, blöfföl, alakoskodik, szélhámoskodik, idegen tollakkal ékeskedik, elmaszkírozza magát, vagy egyenesen önmagát ámitja. Pontos nyelvi és tapasztalati ismereteink vannak a hazugságról, annak összes színönimájáról, sőt rokon- és társfogalmairól. Magáról az egész famíliáról. Az olyan fattyakról már nem is szólva, mint az átbasz, kibasz és átkúr. Szép kis család. Ők így együtt sokat elárulnak jellemünkről. Átszövik, sőt olykor uralják személyiségünket, ki- és megkerülhetetlenül beléjük ütközünk. Pedig minden ember és minden közösség számára evidencia, hogy az igazmondás alapvetően jó és helyes, a hazugság pedig rossz és helytelen. Morális konvenciók, szakrális szövegek és jogi paragrafusok sokasága ítéli meg negatívan, sőt tartja szankcionálandó bűnnek a hazugságot, vagy annak valamilyen megnyilvánulását, s inti igazmondásra a közösség emberét. Lásd a *Zsoltárok Könyve* 34. részének 14. versét: „tartóztatd meg nyelvedet a gonosztól és aj-

* Elhangzott az SZTE Klebelsberg Könyvtár, a Magyar Filozófiai Társaság, valamint az SZTE BTK által szervezett *Írók – Filozófusok* felolvasóesten, 2017. október 5-én.

¹ Henrik IBSEN, *A vadkacsa*. = Uő., *Három dráma (Nóra, A vadkacsa, Solness építőmester)* Európa Kiadó, Budapest, 1995. Ford. Németh László, Bart István, Hajdu Henrik, 206–207.

² Friedrich NIETZSCHE, *A nem morálisan felfogott igazságról és hazugságról*. Athenaeum 1992. 3. füzet. Ford. Tatár Sándor, 4.

kadat a csalárd beszédétől”, vagy a 8. parancsolatot: *’ne tégy a te felebarátod ellen hamis tanúbizonyosságot’*. Miért is kell megtartóztatnunk magunkat a csalárd beszédétől, illetve a hamis tanúbizonyosságtól? Mert annak következménye van. Isten elfordul a csalárd és hamis embertől, akinek így bűnhődnie kell.

És mégis... Minden tiltás, intés és feddés ellenére tere van a hazugságnak. Tudatos vagy ösztönös módon mindannyian hazudunk és maszkot hordunk. A hazugság, a maszk mondhatni identitásunk része, hozzánk tartozik. Ám a hazug(ság) álarca nagy és megfejthetetlen misztérium. Valódi rejtély. Mert elrejt, elfed és helyet ad a bizonytalanságnak, kikezdi a bizonyosságot, képlékennyé teszi a valóságot, így ténylegesen démoni és veszedelmes. Az ön- és valóságleplezés, az önelrejtés, illetve az ön- és valóság átalakítás démona. Ám ebben az esetben az egyén és a közösség számára is időzített bomba. A bizonytalanság, az esetlegesség és a támpont nélküliség félelmetes masinériája. A bizalom-elvre épülő létezőmód veszedelmes ellensége. Csoda hát, ha negatív a megítélése? Cseppet sem meglepő, hogy szakrális intelmek, erkölcsi konvenciók és jogi kódexek szűkítik le a számára rendelkezésre álló teret. Bár ezernyi árnyalata sokszor épp védelmünket szolgálja, látnunk kell, hogy ha semmiféle hazugság elleni fék nem lenne belekódolva a társas érintkezés rendszerébe, ha reflektálatlanul és szankciók nélkül maradna, ha netán teljességgel megengedett lenne, akkor minden bizonnal szétfeszítené személyiségünket, s egyúttal (közösségi) létezésünk alapszövetét is. Mégsem lehetünk meg nélküle.

*

A hazugság népes családjában húzza meg magát szinte észrevétlenül az *önámítás*. Ki gondolná, hogy mind közül ő a legveszedelmesebb. Az igazi nehézfiú. Vagy éppen nehézleány. Mert nem lehet kétséges, hogy a hazugság legdurvább és legveszedelmesebb esete nem mások általam történő rossz szándékú és tudatos becsapása, még csak nem is mások rám irányuló és engem hátrányos helyzetbe hozó hazugsága, hanem önmagunk félrevezetése, vagyis az önámítás. Hogy miért? Mert itt folyamatosan önmagunkkal lenne elszámolnivalónk. S mert itt könnyen válunk önmagunk kiszolgáltatottjaivá és áldozataivá. Így jobbára a tét sem kicsi. Az életünk maga.

Kant *Erkölcsök metafizikája* szerint (Második főrész, Első cikkely: *Az ember kötelessége önmaga, mint pusztán morális lény iránt* című fejezet)

„Az ember önmaga, mint pusztán morális lény iránti kötelesség legnagyobb sérelme az igazmondás ellentéte: a hazugság. ... A hazugság az emberi méltóság elvetése és szinte megsemmisítése. ... látszólag ellentmondás, ha saját magunkat akarjuk szándékosan becsapni. ... Az ember mint ... morális lény ... önmagával szemben igazmondásra van kötelezve.”³

Módjában áll ugyan becsapnia önmagát (és másokat), de ne tegye. Azért ne, mert az igazmondás kötelezettségének az elvetése Kant szerint becstelenség. Az igazmondástól történő minden eltérés az emberi méltóság megsértését, ezáltal az ember morális lényi mivoltának a teljes megsemmisülését hozza magával. Ezért kötelessége a feltétlen igazmondás. Önmagával és másokkal szemben egyaránt. Különös, de éppen Kant ne tudta volna, hogy

³ Immanuel KANT, *Az erkölcsök metafizikája*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1991. Ford. Berényi Gábor, 545–346.

aligha lehetséges minden körülmények között igazat mondani? Aligha, mert ebben sokszor gátol bennünket a jó szándék, a tapintat, önmagunk és mások védelme, vágyaink beteljesülésének az igénye, vagy éppen az igazság (valóság) ismeretének a hiánya. Miért ne vezethetnénk félre akár önmagunkat, akár másokat merő tudatlanságból éppen azáltal, hogy nem ismerjük az igazságot, lévén a valóság ténylegesen rejtve van előttünk? Bár igaz, „*Kutya nehéz ügy hazudni, ha az ember nem ösmeri az igazságot.*”⁴ Ám az is lehet, hogy akkor lehet csak igazán.

S ha már igazmondás, vajon mit kezdene egymással, ha módjában állna találkozni az igazmondás premisszájába szerelmes két gondolkodónak, Szent Ágostonnak és Kantnak? Véllemzem, hogy aligha örülnének a szerencsének. Minden bizonnyal értetlenül és nyugtalanul szemlélnék, hogy a hazugság tilalma esetében azonos állásponton vannak. Majd pedig kérlelhetetlen szigorral, de egyúttal megkönnyebbülve rögzítenék, hogy csak látszólag közös ez az álláspont. Igaz ugyan, hogy mindkettejük felfogásában megsemmisül a hazugság által az ember, a következmény azonban teljességgel különböző. Ágoston ugyanis a hazug ember lelki üdvösségéért aggódik, míg Kant az emberi méltóság elvesztésétől fél. Márpedig a hazug ezeket kockáztatja. Kantnál a hazug önmaga előtt semmisül meg, (mert elveszti méltóságát, s ezáltal morális lény mivoltát), míg Ágostonnál Isten előtt, (elveszítvén ezáltal lelki üdvösségét). Valóban lényeges a különbség, noha az igazmondás premisszája, a hazugság tilalma mindkettejüknél ugyanaz. Lelki üdvösség, avagy emberi méltóság, ha elvész, egyre megy. Értéktelenné válik az emberi élet. Az embernek tehát legyen erőssége az igazmondás. Még önmagával szemben is.

Jean-Paul Sartre azonban teljességgel másként közelít a hazugság és önámítás problémájához. *A lét és a semmi* című műve *Roszhiszeműség és hazugság* című fejezetében arról ír, hogy hiába akarjuk, nem tudjuk becsapni önmagunkat, hiszen a hazugság lényege szerint a hazug tisztában van az igazsággal, amit szándékosan el akar rejteni a becsapott elől. Az önámítás esetében viszont nem létezik a hazug és a becsapott kettőssége, mert önmagam elől akarok elrejtetni valamit, amit valójában tudok. Mint becsapott ismernem kell azt, amit mint hazudó el akarok titkolni önmagam elől, s ez szerinte logikailag, sőt tudatilag képtelenség. Éppen ezért az önámítás, mint rosszhiszeműség, valójában nem is lehetséges, mert tudati ellenállást eredményez.

*„... ha megpróbálom szándékosan ... becsapni önmagam, teljesen csődöt mondok ebben a vállalkozásban, a hazugság visszahátrál előlem. ..., önmagam becsapásának tudata maga támadja hátba és rombolja le ezt a vállalkozást.”*⁵

Bizonyosan így volna ez? Önmagunk becsapása ugyanis az érzelmek és vágyak tekintetében egyáltalán nem tűnik lehetetlennek. Van annyira ügyes a pszichénk, hogy egy vágyott valóságot igazzá varázsoljon, hogy a szürke világot színesebbé transzformálja. Ugyan mi ezzel a baj és miért volna mindez képtelenség? Az önámítás, – bár valóban veszedelmes fenomén – egyáltalán nem lehetetlen, s még csak nem is fölösleges és haszontalan. Attól függ mire és hogyan használjuk. Akár védelmünket, sőt sikereinket is szolgálhatja, ha egy vágyott célt jelöl ki számunkra és eléréséhez energiát stimulál. De csakis akkor, ha önámításunk nem válik ref-

⁴ ESTERHÁZY Péter, *Harmonia Caelestis*, Budapest, Magvető Kiadó, 2013. 9.

⁵ Jean-Paul SARTRE, *A lét és a semmi*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2006. Ford. SEREGI Tamás, 87.

lektátatlan élethazugsággá, mint az történt Tennessee Williams *A vágy villamosa* című drámájában Blanche-val. Mert akkor féktelen rombolásra képes, konfliktusba kerülhet mindennel és mindenkivel, s eltorzíthatja a jellemet. Pszichiáterek sem föltétlenül ajánlanák életvezetési tanácsként a Blanche által követett utat.

Blanche: „Megmondom, nekem mi kell. Varázslat. Igen, igen, én varázslattal szeretném megajándékozni az embereket. Én mindent elváltoztatok a kedvükért. Nem az igazat mondom, hanem azt, aminek igaznak kellene lennie. És ha ez bűn, hát akkor kárhozzam el érte!”⁶

A gondolat ugyan szép és csábító, de ön- és közveszélyes is egyben. Blanche igyekszik elhitetni magával valamit, „aminek igaznak kellene lennie”, miközben tudja, hogy nem az. Garantált konfliktushelyzet. De hol van itt az önbecsapás, ha Blanche tudja, mi az igaz? Természetesen ott, hogy a két valóság – a tényleges és a vágyott – feloldhatatlan ellentétbe kerül egymással. Önámítása révén Blanche egy másik valóságot varázsol magának, mint ahogyan önámító énünk is mindannyiszor ezt teszi. Ám legalább mi legyünk tudatában annak, aminek Blanche nem volt, hogy az önámítás önreflexió, önmagunkkal történő szembenézés nélkül személyi integritásunkat veszélyezteti. Fel kell hát fednünk önámító hazugságaink természetét, hogy ne válhassunk önmagunk kiszolgáltatottjaivá. Talán ez a legtöbb, amit tehetünk. Ha már az Édenkertbe nem hazudhatjuk vissza önmagunkat.

Szembenézni saját hazugságainkkal, reflektálni hazugság-mechanizmusainkra, igen, ez talán az egyik legnehezebb feladat. S ez az, amit Blanche elmulasztott. S ez az, amit *A vadkacsa*ban Hjalmar Ekdal szintén elmulasztott. Ibsen drámai kérdése, miszerint szabad-e illúzióitól, önámító tévhiteitől megfosztani az embert, ha jobbat nem tudunk számára nyújtani, nyomasztó dilemma. A kijózanító szembesítés által az ember éppúgy elveszítheti lába alól a talajt, mint az illúziók varázsvilágában maradás által. *A vadkacsa* Relling doktorának szavai szerint azonban „... aki megfosztja az átlagembert az élete nagy hazugságától, a boldogságát veszi el tőle! ...”⁷ Egy csipetnyi kétellyel talán mégsem árt illetnünk Relling doktor igazságát. De éppen csak egy csipetnyivel.

⁶ Tennessee WILLIAMS, *Drámák (A vágy villamosa)*, Budapest, Európa Kiadó, 2001. Ford. BÁNYAY Geyza et al. 198.

⁷ Henrik IBSEN, *i m.*, 206–207. o.